

Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning

Sege å HARO 90

Skåne län

Delrapport inom Kulturmiljö och vattenförvaltning –
planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt

Arbetsmaterial Juli 2014



Tvåvalsbro vid Sege å. Foto Marie Eriksson Länsstyrelsen Skåne.

1	INLEDNING	5
1.1	Avrinningsområdet.....	6
1.2	Kulturlandskapet	6
1.3	Skånska landsbygdsprogrammet	7
1.4	Vattnets kulturhistoriska betydelse	8
1.5	Vattenförvaltning	8
1.5.1	Ekologisk status	9
1.5.2	Kemisk status.....	11
1.5.3	Biotopvårdsåtgärder.....	11
2	KUNSKAPSLÄGET KULTURMILJÖ M.M.....	12
2.1	Nationella intressen.....	12
2.1.1	Natur- och kulturvattendrag.....	12
2.1.2	Nationellt särskilt värdefulla eller värdefulla vatten	12
2.1.3	Riksintressen.....	12
2.1.4	Natura 2000	13
2.1.5	Naturresevat.....	13
2.1.6	Byggnadsminnen (BBR).....	13
2.1.7	Kyrkor.....	14
2.1.8	Fornlämningar (FMIS).....	14
2.1.9	Broar	15
2.1.10	Vattenkvarnar	15
2.1.11	Svenskt dammregister.....	16
2.1.12	Regionalt kulturmiljöprogram	16
2.1.13	Ängsbevattning	17
2.1.14	Dikningsföretag och historiska våtmarker.....	17
2.2	Särskilda ansvarsmiljöer och unika/sällsynta limniska kulturmiljöer.....	18
3	KUNSKAPSUPPBYGGNAD KULTURMILJÖ	18
3.1	Geografisk.....	18
3.2	Tematisk.....	18
4	REFERENSER.....	19
	Bilaga 1 Korta beskrivningar av kunskaps/planeringsunderlag.....	19

Kartbilagor

Kartbilaga 1 Översiktskarta

Kartbilaga 2 Ekologisk status

Kartbilaga 3 Riksintressen

Kartbilaga 4 Natura 2000 och naturreservat

Kartbilaga 5 Kulturmiljöprogram, FMIS och dammar

Kartbilaga 6 Dikningsföretag och Historiska våtmarker

Kartbilaga 7 Ängsbevattning och kvarnar

Viktig information till läsaren

Denna rapport har tagits fram inom delprojekt 2 för Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt, och i enlighet med den metod som presenteras i ”Förstudie. Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt” (Dedering 2011, Länsstyrelsen Kalmar län). Syftet med översikterna är att redovisa kunskapsläget per huvudavrinningsområde/kustområde samt föreslå prioritering av fortsatt kunskapsbyggnad för kulturmiljön, dels i förhållande till vattenförvaltningens åtgärder, dels för kulturmiljövårdens egna behov. För mer information hänvisas till förstudien.

Observera att det för flera avrinningsområden kan finnas kunskapsunderlag som är gammalt och/eller behäftat med brister. Informationen kan därför vara inaktuell.

Rapporten är ett arbetsmaterial och har tagits fram av antikvarie Jakob Marktorp Länsstyrelsen i Kronobergs län, i samarbete med Länsstyrelsen Skåne.

1 INLEDNING

Denna sammanställning har gjorts av Jakob Marktorp, antikvarie vid Länsstyrelsen i Kronobergs län. Synpunkter på rapporten har lämnats av Vibeke Lirås, Länsstyrelsen Skånes vattenförvaltning och Thomas Romberg, länsantikvarie vid Länsstyrelsen Skåne. ”Egna kommentarer” i texten nedan är författarens egna kommentarer och tillägg.

Syftet med denna kunskapsöversikt är att läsaren utifrån befintligt kunskapsmaterial ska få en inblick i de kulturmiljöer som ligger i anslutning till vatten. Syftet är alltså inte att göra en heltäckande utredning eller diskussion kring de kulturmiljöer som finns. Under ”Kunskapsuppbyggnad” utreds var och i vilka ämnesområden kunskapsuppbyggnad är nödvändig för att kulturmiljö i framtiden ska kunna föra en diskussion kring vattenvårdsåtgärder.

Metoden innebär att författaren behandlar förutbestämt material och försöker lyfta de källor som behandlar kulturhistoriskt intressanta anläggningar och händelser vid vatten. Detta är kulturmiljöer som skulle kunna vara aktuella för vattenvårdsåtgärder. Exempel på material som behandlas är: riksintressen för kulturmiljövården, regionala och kommunala kulturmiljöprogram, fornminnesregistret och inventeringar. Metoden medför således att kunskapsläget redovisas och var kunskapsuppbyggnad är nödvändig för kulturmiljö i relation till vattenförvaltning.

Vid vissa vattendrag är det kulturhistoriska kunskapsläget mycket dåligt. Det är därför svårt att avgöra vilka kulturmiljöer som är ”mest värdefulla”. Då kulturmiljölagen ändrades vid årsskiftet 2014 infördes en tidsgräns som begränsar det allmänna skyddet av fornlämningar. En lämning som kan antas ha tillkommit år 1850 eller senare omfattas inte av det allmänna skyddet för fornlämningar. Förutom gällande lagstiftning inverkar flera andra värderingsgrunder såsom sällsynthet, representativitet, ålder mm. Lämningarna utgör hela kulturmiljöer som gör att värderingar av enskilda lämningar måste göras efter platsens och vattendragets kulturhistoriska sammanhang. Det är dock svårt att göra sådana bedömningar endast utifrån det material som sammanställs i denna kunskapsöversikt. Bara för att en kulturmiljö inte finns med i den här kunskapsöversikten betyder det inte att den inte finns eller inte har något kulturhistoriskt värde.

1.1 Avrinningsområdet

Kartbilaga 1 Översiktskarta

Avrinningsområdet präglas av jordbruksmark. Skog och mer extensivt brukade marker finns i synnerhet runt sjöarna i sydöstra delen. Karaktäristiskt är det lövskogsbeklädda backlandskapet kring Svedala. I de västra delarna nära åns utlopp i Öresund passerar ån genom Malmö och Burlövs kommuner där marken huvudsakligen är bebyggd. Andra större tätorter inom avrinningsområdet (333 km²) är t ex Staffanstorp, Svedala och Oxie. Segeåns huvudfåra är ca 4,6 mil från Börringesjön till Öresund och har ett relativt lugnt lopp med få strömsträckor. Strömpartier finns i huvudfåran vid Skabersjö och Lilla Mölleberga, samt på vissa sträckor av Torrebergabäcken, Spångholmsbäcken och Risebergabäcken.

De största biflödena är Torrebergabäcken, Spångholmsbäcken och Risebergabäcken. Särskilt Havgårdssjön har ett rikt fågelliv och betydelse som fiskelokal. Den är relativt opåverkad i förhållande till övriga sjöar i avrinningsområdet och ingår som referenssjö i den nationella miljöövervakningen. Avrinningsområdet tillhör det naturliga utbredningsområdet bl.a. för de hotade arterna groplöja, större vattensalamander, lövgroda och lökgroda. Sedan åter-/nyskaps våtmarker i avrinningsområdet genom Segeå-projektet vilket tillför fuktiga biotoper i landskapet vilket gynnar många vattenanknutna arter (Dokab & Östensson 2007; Segeå vattendragsförbund och vattenråd 2014-07-01).

1.2 Kulturlandskapet

Södra Skånes slättbygder

Ett svagt böljande slättlandskap. Jordarterna är finkorniga och kalkrika. Söderslätt har Sveriges mest högavkastande åkermark. Konkurrensen om marken är stor. Den icke urbaniserade delen av slätten är helåkersbygd med rester av strandängar, fritidshus utmed kusten. Agrarbebyggelsen präglas av enskiftets utspridda gårdar. Här och var finns de gamla bykärnorna kvar kring vitkalkad trappgavelkyrka och skolhus. Karaktäristiska är mangårdsbyggnader i vitkalkat korsvirke med gråstensladugårdar och stall. Det finns även inslag av gatehus. Låga huslängor med hög takresning är traditionella. Byggnader i tegel ger ett karaktäristiskt drag åt mindre centralorter och järnvägssamhällen som expanderade runt sekelskiftet 1900. I det urbaniserade sydvästra Skåne ligger tätorterna tätt. Vägnetet är finmaskigt med flera motorvägar. De äldre sjöfarts- och fiskelägena är nu sommarorter (Helmfrid 1994).

Inre Skånes sjö- och åslandskap

Området omfattar Romeleåsen där betesmark och lövskog förr dominerade. Numera präglar granplanteringar stora delar av området. Åsen och trakten där omkring hyser många av Skånes gods. Förutom många gårdar har regionen även flera järnvägssamhällen (Helmfrid 1994).

1.3 Skånska landsbygdsprogrammet

Landskapet inom Sege ås avrinningsområde kan delas in i några landskapstyper enligt det Skånska landsbygdsprogrammet (Reiter 2007). Det är tre landskapsregioner som dominerar: Söderslätt (2), Sydsånska backlandskapet (3) och Sydsånska skogsbeklädda backlandskapet (4).

Söderslätt (2)

Landskapet har brukats under lång tid. Redan för 5000 år sedan anses området ha varit tämligen fattigt på skogar, ett tämligen öppet beteslandskap med enstaka träd och buskar. Allt eftersom spannmålsodlingen blev vanligare kom allt mer mark att odlas upp. De byar vi känner idag etablerades i huvudsak under yngre järnålder (ca 500-1050 e Kr). På Söderslätt kom de att ligga osedvanligt tätt samtidigt som de var relativt stora vilket indirekt vittnar om en skonomisk stabilitet. Under medeltiden kom kyrkor att uppföras i många av byarna. Söderslätt är Nordens kyrktätaste område. Det mesta av marken är åkermark med relativt högt utnyttjande. 1800-talets skiftesreformer splittrade byarna och samlade åkertegarna till större brukningsenheter. Gårdar flyttade ut ur byarna, nya ägo­gränser drogs i landskapet och ett nytt vägnät byggdes. Ett helt nytt rätvinkligt landskap skapades. Under 1800-talets andra hälft genomfördes många jordförbättrande åtgärder och rationaliseringar i brukningen. Detta syns idag som t.ex. märke­lgravar och pilevallar. Omkring tiden för andra världskriget nådde det svenska jordbruket sin största utbredning. Därefter kom den svenska jordbruks­politiken att sträva mot större enheter och större effektivitet. Strukturrationaliseringarna har drivits långt på Söderslätt. Idag karaktäriseras strukturen av små ganska tätt liggande gårdar. Marker har lagts samman och många s.k. odlingshinder har avlägsnats (Reiter 2007).

Sydsånska backlandskapet (3)

Liksom i övriga delar av södra Skåne finns det gott om fornlämningar även inom Sydsånska backlandskapet. Vanligast förekommande är de stora högarna från bronsåldern men det finns även flera runstenar. I Sege ås avrinningsområde finns flera medeltida landskapselement med många gods, borgar och kyrkor. Landskapet i det Sydsånska backlandskapet präglas även av bystrukturer som omformats efter 1800-talets skiftesreformer. Större och sammanhängande åkerarealer från 1900-talets jordbruksrationaliseringar är även typiskt för området. Ett annat inslag är alléer och pilerader. Jordbruksproduktionen är främst inriktad på spannmål och oljevaxter men även potatis, sockerbetor, baljväxter och andra mindre vanliga grödor (Reiter 2007).

Sydsånska skogsbeklädda backlandskapet (4)

Området var under medeltiden ett av Skånes mest intressanta. Ett kloster anlades i Börringe, sannolikt med en kunglig donation i grunden, den unga kungamakten grundade ett riksfäste i området, Lindholmen och flera andra borgar byggdes. Detta medeltida landskap är fortfarande väl avläsbart genom de olika objekten. Godslandskapet har sedan utvecklats så att ett för oss typiskt godslandskap uppstått. De stora godsen har lokaliserats så att de haft tillgång till odlad mark, bete för sina kreatur, skog för jakt och sjöar för fiske. Godsens byggnadsbestånd har utvecklats beroende på ekonomiska resurser, tidens smak och anläggningens funktion.

Området präglas idag av utvecklingen under 1800- och 1900-talen. Godsen uppförde ofta nya eller ombyggda corps-de-logi och ekonomibyggnader samt byggnader med särskilda funktioner som mejerier, tegelbruk och statarlångor. Stordriften utvecklades genom markförbättringar, utdikningar, sjösänkningar etc. och tillkomsten av stora s.k. plattgårdar.

Transporterna av jordbrukets produkter underlättades genom anläggandet av den s.k. grevebanan. Under 1900-talets senare decennier har området kommit att präglas av storskaliga infrastrukturer. Framför allt har Skurups flygplats och bullermattan bidragit till att hämma områdets utveckling (Reiter 2007).

1.4 Vattnets kulturhistoriska betydelse

Avrinningsområdet är till stor del ett utpräglat godslandskap. Vattnets närhet har varit viktig för uppförandet av godsen – med tillgång till exempelvis skydd och fiske. Även i odlingslandskapet har vattnet varit viktig för ängs- och betesmark samt för åkermark då exempelvis sjöar har sänkts och vattendrag rätats för att snabbare avvattna marken. Vattnets närvaro har likaså fungerat som ett naturligt skydd och gräns mellan människor. Exempelvis bildar Sege å en gräns mellan socknarna Skabersjö och Törringe. Befolkningstäthet, jordbruket, industri och behov av stadsutbyggnad har genom exempelvis omgrävning och förorening givit en negativ effekt på vattendragets biologiska värden och naturliga gestaltning.

Vid Sege å påträffades på 1960-talet en renjägarboplats från äldsta stenåldern. Detta anses vara en av Sveriges tidigaste jägarboplatser. Senare lockade även den goda jorden människor till platsen. Den äldsta jordbrukskulturens befolkning bosatte sig i Sege ås avrinningsområde redan under den yngre stenåldern (cirka 4200 - 1800 f Kr). Spår av de äldsta jordbrukarnas boplatser finner vi bland annat i anslutning till Sege ås vattensystem. Även området vid Yddingesjön koloniserades tidigt. Rika boplatssfynd från stenåldern vid sjön och fornlämningar i form av stensättningar och högar på den ålderdomligt präglade fäladsmarken sydost om Hyby vittnar om bygdens långa bebyggelsekontinuitet. Som ett väl synligt monument över stenålderns åkerbruksidkande folk reser sig långdösen Dyssestenen över de öppna åkerfälten nordväst om Skabersjö kyrkby.

Det finns flera kvarnar i avrinningsområdet. Flertalet av dem drevs av vind och senare elektrisk kraft men det har även förekommit vattendrivna kvarnar. Exempelvis i Skånska rekognosceringskartan från ca 1820-talet fanns fem kvarnar längs Sege å med biflöden.

1.5 Vattenförvaltning

Större delen av avrinningsområdet är kraftigt påverkat av dikning och markavvattning och åkermarken brukas intensivt till största del. I områdets östra delar finns en stor andel lövskog i backlandskapet och fyra eutrofa sjöar. Särskilt Havgårdssjön har ett rikt fågelliv och betydelse som fiskelokal. Den är relativt opåverkad i förhållande till övriga sjöar i avrinningsområdet och ingår som referenssjö i den nationella miljöövervakningen. Avrinningsområdet tillhör det naturliga utbredningsområdet bl.a. för de hotade arterna groplöja, större vattensalamander, lövgroda och lökgroda. Sedan åter-/nyskapas våtmarker i avrinningsområdet genom Segeå-projektet vilket tillför fuktiga biotoper i landskapet vilket gynnar många vattenanknutna arter.

Öringen var för ett tjugotal år sedan försvunnen från ån antagligen till följd av syrebrist i ån. Under hand som de kommunala och industriella reningsverken byggts ut har vattenkvaliteten successivt förbättrats i ån. Åtgärder inom jordbruket har sannolikt också haft stor betydelse. De största föroreningskällorna är läckage från åkermark, utsläpp från avloppsreningsverk

samt dagvatten från hårdgjorda ytor som vägar och bebyggelse. Jordbruket beräknas stå för ca 90 % av kväve- och fosforbelastningen i avrinningsområdet. Andelen enskilda avlopp är relativt låg. Cirka fem procent av ytan inom avrinningsområdet är bebyggelse vilket innebär en väsentlig dagvattenpåverkan särskilt i systemets nedre delar t ex i Risebergabäcken. Några stora punktkällor belastar indirekt Sege å via reningsverket i Svedala. Tidvis uppstår över svämningar i delar av systemet som främst drabbar jordbruksmark, men även vägar och bebyggelse kan påverkas. Delsträckor längs Sege å huvudfåra och biflöden rensas regelbundet. De senaste åren har dikningsföretagen satsat på miljövänlig rensning, d v s att klippa bort vegetation.

Åtgärderna syftar till att öka vattenmagasineringsförmågan i landskapet, öka den biologiska mångfalden och att öka den allemansrättsliga arealen och att reducera kväve och fosfor i vattenmiljöerna. Anläggningarna av våtmarker och dammar i landskapet ska minska transporten av fosfor och kväve till Öresund med 10-15 %. Fortsatta åtgärder för att minska närsaltbelastning är nödvändigt för att uppnå en god status i såväl vattendraget, sjöar och biflöden som i Lommabukten (Dokab & Östensson 2007).

Sege å projektet är ett samarbete mellan kommunerna i Burlöv, Lund, Malmö, Staffanstorps, Svedala, Trelleborg och Vellinge som syftar till att genomföra åtgärder för den biologiska mångfalden, den allmänrättsliga arealen och för att förbättra vattenkvaliteten i avrinningsområdets vattendrag och sjöar. En viktig och nödvändig åtgärd i ett jordbrukspräglat landskap är att anlägga våtmarker. Hittills har 82 ha våtmarker anlagts inom projektet (Sege ås vattendragsförbund och vattenråd 2014-08-28).

Informationsspridningen är viktig och Sege å vattenråd jobbar med bl.a. workshops, föreläsningar, fältvandringar. För att sprida kunskap till allmänheten anordnar vattenrådet tillfälliga utställningar på allmänna platser i de olika kommunerna i avrinningsområdet. Genom vattendragsvandringar uppstår dialog i fält kring åtgärder och framtida möjligheter. Markägarnas, allmänhetens och tjänstemäns delaktighet i projektet ökar således. Läs mer på Sege å vattenråds hemsida: <http://www.segea.se>

1.5.1 Ekologisk status

Kartbilaga 2 Ekologisk status

Tabellen visar den ekologiska statusen i vattendragen inom Sege ås HARO.

EU CD	Vattendrag	Ekologisk status
SE615625-134326	Sege å: Börringesjön- Fjällfotasjön	Dålig
SE616871-132975	Sege å: Havet-Torrebergabäcken	Otillfredsställande
SE615640-133329	Sege å: Spångholmsbäcken-Börringesjön	Dålig
SE616711-133218	Sege å: Torrebergabäcken - Spångholmsbäcken	Otillfredsställande
SE616372-133601	Spångholmsbäcken	Dålig
SE616777-134059	Torrebergabäcken	Otillfredsställande
EU CD	Sjö	Ekologisk status
SE615464-134175	Börringesjön	Dålig
SE615767-134254	Fjällfotasjön	Dålig
SE616141-133891	Yddingesjön	Dålig

Observera att statusklassningen är preliminär och kan komma att ändras. Klassningen nedan är hämtad från VISS 2014-07-02.

Sege å: Börringesjön – Fjällfotasjön

Rinnsträcken börjar vid Fjällfotasjön och mynnar i Börringesjön båda dessa har dålig status. Fjällfotasjön mottager huvuddelen av avrinnande vatten från Sturups flygplats. Åtminstone rinnsträckans nedre del, ca 0,7 km, utgör del av ett dikningsföretag som också utgör en del av den sänkta Börringesjön. Vattendraget faller i genomsnitt med endast ca 0,7 m/km och är som mest flackt närmast Börringesjön. En större del av rinnsträckan omges av jordbruksmark. Bedömningen är mycket osäker (VISS 2014-07-03).

Sege å: Havet – Torrebergabäcken

Bedömningen baseras på den biologiska kvalitetsfaktorn fisk och på vattenkemiska resultat som visar på kraftig näringspåverkan. Statusen bedöms till dålig (VISS 2014-07-03).

Spångholmsbäcken

Spångholmsbäcken bedöms få höjd status från dålig till otillfredsställande. Bedömningen baseras på den biologiska kvalitetsfaktorn fisk och på vattenkemiska resultat som visar på kraftig näringspåverkan (VISS 2014-07-03).

Sege å: Torrebergabäcken – Spångholmsbäcken

Otillfredsställande status. Bedömningen baseras på den biologiska kvalitetsfaktorn fisk och på vattenkemiska resultat som visar på kraftig näringspåverkan (VISS 2014-07-03).

Torrebergabäcken

Torrebergabäcken bedöms ha otillfredsställande status. Bedömningen baseras på den biologiska kvalitetsfaktorn fisk. Vattenkemiska resultat som visar på måttlig näringspåverkan (VISS 2014-07-03).

Börringesjön

Börringesjön bedöms ha dålig status. Bedömningen baseras på de biologiska kvalitetsfaktorerna växtplankton och fisk. Den biologiska kvalitetsfaktorn växtplankton visar att sjön är näringspåverkad. Detta stöds även av vattenkemiska resultat (VISS 2014-07-04).

Fjällfotasjön

Bedömningen baseras på de biologiska kvalitetsfaktorerna växtplankton och fisk. Den biologiska kvalitetsfaktorn växtplankton visar att sjön är näringspåverkad. Detta stöds även av vattenkemiska resultat (VISS 2014-07-03).

Yddingesjön

Bedömningen baseras på de biologiska kvalitetsfaktorerna växtplankton och fisk. Den biologiska kvalitetsfaktorn visar att sjön är näringspåverkad. Detta stöds även av vattenkemiska resultat (VISS 2014-07-03).



Vy över Börrijesjön. Foto Vibeke Lirås.

1.5.2 Kemisk status

Ingen av ytvattenförekomsterna i Sege ås avrinningsområde uppnår god kemisk status på grund av för höga halter av kvicksilver. I Sverige överstiger kvicksilver gränsvärdet i alla ytvattenförekomster; sjöar, vattendrag och kustvatten. Den främsta anledningen till att kvicksilverhalterna i vattnet är för höga är internationellt luftnedfall under en lång tid.

1.5.3 Biotopvårdsåtgärder

Tabellen visar de biotopvårdande åtgärder som planeras att genomföras eller har genomförts i området och som kan påverka vattenanknutna kulturmiljöer.

Namn	Beskrivning	Status	Startår	Slutår
Åtgärda vandringshinder - Torrebergabäcken 3 gallrar	Tre gallrar som är definitiva vandringshinder. Åtgärd: avlägsna gallrar och träkonstruktion (Fiskevårdsplan Sege å 2000)	Möjlig		
Åtgärda vandringshinder - Torrebergabäcken Stendämme 1	Stendämme med partiell passerbarhet. Åtgärd: utrivning (Fiskevårdsplan Sege å 2000)	Möjlig		
Åtgärda vandringshinder - Torrebergabäcken fall i kulvert	Fall i kulvert, partiell vandringshinder. Åtgärd: tröskel i kulvert (Fiskevårdsplan Sege å 2000).	Möjlig		
Åtgärda vandringshinder - Torrebergabäcken Kulvert 1	Kulvert, definitiv vandringshinder. Åtgärd: uppbyggnad nedströms med sten och block (Fiskevårdsplan Sege å 2000).	Möjlig		
Åtgärda vandringshinder - Torrebergabäcken dammutskov Stendämme	Stendämme, definitiv vandringshinder. Åtgärd: uppbyggnad nedströms med sten och block (Fiskevårdsplan Sege å 2000).	Möjlig		
Åtgärda vandringshinder - Torrebergabäcken Kulvert, tillföde vid Klågerup	Kulvert med partiell passerbarhet. Åtgärd: uppbyggnad nedströms med sten och block (Fiskevårdsplan Sege å 2000).	Möjlig		
Fiskvägar Risebergabäcken		Genomförd	1998	1999
Fiskvägar i Torrebergabäcken		Genomförd	2009	2009

2 KUNSKAPSLÄGET KULTURMILJÖ M.M.

2.1 Nationella intressen

2.1.1 Natur- och kulturvattendrag

Inget vattendrag inom Sege ås avrinningsområde pekas ut som natur- och kulturvattendrag enligt Vattendragsutredningen (SOU 1996:155) *Omtankar om vattendrag*.

2.1.2 Nationellt särskilt värdefulla eller värdefulla vatten

Inget vatten inom Sege ås avrinningsområde är utpekad som särskilt värdefullt eller värdefullt av Fiskeriverket, Naturvårdsverket eller Riksantikvarieämbetet.

2.1.3 Riksintressen

Kartbilaga 3 Riksintressen

Tabellen visar de områden som är av riksintresse och som ligger inom Sege ås avrinningsområde.

ID	Riksintresse kulturmiljövård
M:K82	Björnstorp - Veberöd
M:K116	Görslöv - Torup mm
M:K122	Böringe
M:K128	Foteviken - Glostorp mm
M:K93	Esarp
M:K117	Skabersjö
M:K133	Månstorp
M:K181	Södra Sallerup
M:K77	Alnarp - Burlöv
ID	Riksintresse naturvård
N87	Backlandskapet söder om Romeleåsen

Kulturmiljövård

Flera av riksintresseområdena lyfter enbart värden knutna till den bebyggda miljön eller odlingslandskapet. Andra områden ligger i anslutning till vatten men saknar beskrivningar kring våra vattenanknutna kulturmiljöer. I vissa områden ligger gränsen inom Sege ås HARO men värden knutna till specifika objekt ligger utanför avrinningsområdet. Nedan presenteras de riksintresseområden som beskriver värden knutna till kulturmiljöer vid vatten.

Böringe – Anderslöv [M122]

Motivering:

Medeltida *borgmiljö* med förhistorisk kontinuitet och talrika lämningar efter befästa försvarsanläggningar i en svagt kuperad öppen odlingsbygd där godsförvaltningen vid Böringekloster och säterierna genom århundraden präglat landskapets och bebyggelsens utformning. (*Fornlämningsmiljö, Slottsmiljö, Kvarnmiljö*).

Utryck för riksintresset:

Boplatslämningar från stenåldern, *fornborgen* Borren från järnåldern, lämningar efter borganläggningarna Lindholmen - f.d. riksfäste -, Turestorps ö och Kungsbacken från tiden järnålder till medeltid. Börringekloster med rötter i ett medeltida nunnekloster (benediktinerorden) med bebyggelse från tiden 1700-1800-tal i klassicerande stil. Allésystem, ekonomi- och arbetarbebyggelse samt talrika torp från 1800-1900-tal. Slottsmölla, Gustavs 1700-tals kyrka, ruinerna efter Börringe och Lemmeströ medeltida kyrkor, prästgårdar och skolor från 1800-1900-tal samt vid Börringe by utmed landsvägen karaktäristiska *gatehus*. Havgårds säteri med huvudbyggnad från 1910, Södra Börringe plattgård (Miljön berör även Trelleborgs kommun) (RAÄ 2013).

Naturvård

Riksintresseområdet lyfter inga värden kring vattenanknutna kulturmiljöer.

2.1.4 Natura 2000

Kartbilaga 4 Natura 2000 och naturreservat

Tabellen visar de Natura 2000 områden som ligger inom Sege ås HARO.

ID	Natura 2000
SE0430133	Eksholm
SE0430178	Torup
SE0430175	Ugglarps mosse
SE0430135	Yddingen

Inga beskrivningar av Natura 2000-områdena lyfter några kulturhistoriska värden vid vatten.

2.1.5 Naturreservat

Kartbilaga 4 Natura 2000 och naturreservat

Tabellen visar de naturreservat som ligger inom Sege ås HARO.

ID	Naturreservat
2001572	Gavelsbjer
2001566	NorreWång
2001559	Risen
2041520	Arriesjön-Risebjär
2001567	Eksholm

Inga reservatsbeskrivningar lyfter några kulturhistoriska värden vid vatten.

2.1.6 Byggnadsminnen (BBR)

Inom Sege ås HARO ligger två byggnadsminnen. Inget av dem ligger dock inom en buffert av 100 meter från fastighetskartans vattenskikt.

2.1.7 Kyrkor

I Sege ås HARO ligger Hyby gamla kyrka i Svedala kommun inom en buffert av 100 meter från fastighetskartans vattenskikt. Inga kända värden kopplade till vattenanknutna kulturmiljöer finns i anläggningens omnejd.

2.1.8 Fornlämningar (FMIS)

Kartbilaga 5 Kulturmiljöprogram, FMIS och dammar

Tabellen visar de fornlämningar som ligger i Sege ås HARO och inom en buffert av 50 meter från fastighetskartans vattenskikt. De blåmarkerade lämningstyperna har starkare vattenanknytning än övriga lämningar.

Lämningstyp	punkt	linje	yta
Begravningsplats			1
Boplats	6		108
Boplatsområde			21
Borg			4
Bro			5
Brott/täkt			1
Byggnad annan	1		1
Bytomt/gårdstomt			21
Depåfynd	1		
Dike/ränna	1		
Flatmarksgrav	2		
Flintgruva			5
Fornborg			1
Fornlämningliknande bildning	4	1	1
Fyndplats	36	1	
Fyndsamling	7		1
Färdvägssystem		2	
Grav	2		
Grav- och boplatsområde			9
Gränsbestämt område		1	
Gränsmärke	4		
Hägnad		8	
Hägnadssystem		24	
Hällristning	1		
Härd	1		
Hög			4
Kvarn	4		
Lägenhetsbebyggelse	1		5
Minnesmärke	6		
Offerplats		1	1

Plats med tradition	3	1	
Ristning, medeltid/historisk tid	2		
Sammanförda lämningar	1	4	
Spärranordning	1		
Stensättning	1		
Tegelindustri			1
Övrigt			1
Totalt	85	38	196

Kvarnlämningarna beskrivs under 2.1.10 Kvarnar.

2.1.9 Broar

Kartbilaga 5 Kulturmiljöprogram, FMIS och dammar

Ingen bro inom Sege ås HARO är utpekad i den nationella planen för bevarandevärda broar (Vägverket 2005).

Tabellen visar en sammanställning av de broar som är registrerade i RAÄ FMIS.

Lämningstyp	RAÄ-nr	Typ	Material	Uppförd
Bro	Görslov 16:1	Stenvalvsbro	Huggen sten	1898
Bro	Svedala 76:1	Stenvalvsbro	Huggen sten, betongstolpar och stål balk	1923
Bro	Svedala 39:1	Stenvalvsbro	Tuktad gråsten med slaget valv.	1926
Bro	Skabersjö 78:1	Stenvalvsbro	Cementerade stenar med slaget valv.	
Bro	Törringe 7:1	Stenvalvsbro	Huggen granit och betong.	

Tabellen visar de broar som är registrerade i Skånes regionala kulturmiljöprogram och som ligger inom Sege ås HARO.

Namn	Typ	Uppförd	Material
Bro vid Törringe	balkbro	1933	betong
Bro vid Lillebal	valvbro	1925	sten
Bro vid Nordanå	valvbro	1989	sten

2.1.10 Vattenkvarnar

Kartbilaga 7 Ängsbevattning och kvarnar

Det ligger många kvarnar inom Sege ås avrinningsområde, vilket visar på vikten av jordbruksnäringen. Majoriteten drevs dock av vind- eller elektrisk motorkraft.

Arlövs Valskvarn, Arlöv.

Kvarnen uppfördes 1912 i två våningar, ombyggd och moderniserad vid flera tillfällen. Nytt kvarnverk installerades bl.a. 1937. Elektrisk drivkraft och belysning. Kvarnverket drevs av en motor om 50 hkr, bestod av två par stenar, åtta par valsstolar och fullständigt rensverk. Kvarnen sysselsatte tre man och jämsides bedrevs jordbruk (Winning 1940).

Tabellen visar de vattenkvarnar som är avbildade i Skånska rekognosceringskartan från ca 1820.

Namn	Kommun	Socken	Referens
Aggarpsmölla	Svedala	Svedala	Skånska rekognosceringskartan
Anderstorps mölla	Lund	Lyngby	Skånska rekognosceringskartan
Arlövs mölla	Malmö	Malmö	Skånska rekognosceringskartan
Brännemölla	Svedala	Svedala	Skånska rekognosceringskartan
Kvisslemölla	Svedala	Skabersjö	Skånska rekognosceringskartan

Nedan beskrivs de kvarnlämningar som registrerats i FMIS. Ingen av kvarnarna omnämns i Svenska kvarnar (Winning 1940).

Kvarn (Malmö 48:1)

Medeltida kvarn, uppgift om. Enligt S. Rosborn, 1984, fanns denna mölla markerad på karta från 1697 (RAÄ – FMIS 2014-07-21).

Kvarn (Svedala 37:1)

Vattenmölla, uppgift om. Enligt markägaren T Paulsson, skall kvarnen ha legat omedelbart V om den nuvarande gården. Äldsta kända skriftliga belägg för kvarnen är från 1546, Aggerupsmölle (RAÄ – FMIS 2014-07-21).

Kvarn (Svedala 95:1)

Vattenkvarn, uppgift om. Enligt uppgift från markägaren G Larsson, Brännemölla, har vattenkvarnen legat 15-20 m V om gamla bron. Vid jordbruksarbete har han påträffat större stenar, troligen efter grundmur. Brännemölla kvarn har äldsta kända belägg från 1363, Brännemöllæ (RAÄ – FMIS 2014-07-21).

Kvarn (Törringe 5:1)

Vattenkvarn, uppgift om, Sventorps mölla. I prästrelationerna 1624 omtalas kvarnen som Sventorps mølle. På lantmäterikarta från 1772 liggerkvarnen vid en sidogren, strax V om Sege å. Vägen gick genom mölletomten. Vägbanken är kvar på båda sidor om ån, bäst bevarad, V om ån (RAÄ – FMIS 2014-07-21).

2.1.11 Svenskt dammregister

Kartbilaga 5 Kulturmiljöprogram, FMIS och dammar

I Sege ås HARO finns det två registrerade dammar i SMHI Svenskt dammregister vid Böringsjön och Mölleberga kvarn.

2.1.12 Regionalt kulturmiljöprogram

Kartbilaga 5 Kulturmiljöprogram, FMIS och dammar

De kommunala kulturmiljöprogrammen har valts att inte behandlas i Skånes kunskapsöversikter. Detta beror på att det inte finns kommunala kulturmiljöprogram i alla Skånes kommuner. Vidare är flera av de som finns inaktuella och av varierande kvalitet. Det regionala kulturmiljöprogrammet däremot berör samtliga kommuner och är kvalitetssäkrat av Länsstyrelsen.

I Sege ås HARO finns 13 områden utpekade i det regionala kulturmiljöprogrammet. Flera av områdena innehåller kulturhistoriska värden kopplade till i huvudsak kyrkan, järnvägen, odlingslandskapet eller sätesgårdarna. I några av områdenas beskrivningar lyfts även värden kring kulturmiljöer med starkare vattenanknytning. De områdena ligger dock utanför avrinningsområdets gränser.

2.1.13 Ängsbevattning

Kartbilaga 7 Ängsbevattning och kvarnar

Tabellen visar i vilka socknar i Sege å HARO ängsbevattning förekom mellan åren 1865-1911 enligt Hushållningssällskapets data.

Socken		Ängsbevattning	
Anderslöv	Ja	Lyngby	Ja
Arrie	Nej	Malmö	Ja
Bara	Ja	Mellan-Grev	Ja
Bjärshög	Nej	Mölleberga	Nej
Burlöv	Ja	Nevishög	Ja
Böringe	Ja	Oxie	Ja
Esarp	Ja	Skabersjö	Ja
Fru alstad	Nej	Svedala	Ja
Genarp	Ja	Särslöv	Ja
Glostorp	Nej	Tottarp	Nej
Grönby	Ja	Töringe	Nej
Görslöv	Ja	Uppåkra	Ja
Hyby	Ja	Västra Alst	Ja
Kyrkhedding	Ja	Västra Inge	Nej
Lilla Slåga	Ja	Västra Kärr	Ja
Lockarp	Ja	Östra Grevi	Nej

2.1.14 Dikningsföretag och historiska våtmarker

Kartbilaga 6 Dikningsföretag och Historiska våtmarker

Kartbilagan visar områden där dikningsföretag gjort anspråk på mark och vatten. I stort sett hela avrinningsområdet är starkt hydromorfologiskt påverkat av utdikning. Det verkar dock mindre utdikat mellan Fjällfotasjön och Böringesjön samt ett litet parti av Spångholmsbäcken.

2.2 Särskilda ansvarsmiljöer och unika/sällsynta limniska kulturmiljöer

- **Sockerbruken i Skåne**
Exempelvis Arlövs sockerbruk.
- **De skånska slotten och herresätena**
Inom Sege ås HARO finns flera slott och herresäten, exempelvis: Klågerup, Börringe, Torup och Skabersjö.
- **Ängsbevattning i Skåne**
Ängsbevattning har varit tämligen vanligt i avrinningsområdet då 23 av 32 socknar har rapporterat in pågående ängsbevattning till Hushållningssällskapet under perioden 1865-1911.

3 KUNSKAPSUPPBYGGNAD KULTURMILJÖ

3.1 Geografisk

- Antikvarisk värdering bör göras av de åtgärdsförslag som presenteras i fiskevårdsplanen (Olsson et al 2010).
- För att råda bot på näringspåverkan skulle en väntad naturvårdsåtgärd vara att anlägga våtmarker eller skapa återmeandering av vattendragen samt eliminera vandringshinder. Därmed bör en mer generell inventering och värdering av vattenanknutna kulturmiljöer göras vid exempelvis södra Sege å och Spångholmsbäcken.

3.2 Tematisk

- Skåne län behöver genomföra en kulturhistorisk inventering och värdering av dammbyggnader. Detta är nödvändigt då fiskevårdsåtgärder såsom eliminering av vandringshinder skulle kunna förstöra värdefulla vattenanknutna kulturmiljöer.
- En heltäckande kvarn- och såginventering med värderingar bör göras i Skåne län.
- En heltäckande kraftverksinventering med värderingar bör göras i Skåne län.
- Ängsbevattning har förekommit i större delen av avrinningsområdet. Det skulle gå att göra samordningsvinster för natur och kultur i samband med återställning av översilningsängar.

4 REFERENSER

Dokab, R & Östensson, E. 2007. Miljöövervakning av vatten – tillstånd hos inlands-, kust- och grundvatten i Södra Östersjöns vattendistrikt. Södra Östersjöns vattendistrikt 2007:1.

Eklöv, A. 2000. *Fiskevårdsplan Sege å*. Eklövs fiske & fiskevårds.

Helmfrid, S. 1994. *Kulturlandskapet och bebyggelsen*. Sveriges Nationalatlas (SNA) 1994.

Olsson, I. Olsson, P. Wagnström, J. Österling, L. 2010. *Åtgärdslista – 100 åtgärdsförslag för Skånes vattendrag*. Länsstyrelsen Skåne

Reiter, O. 2007. *Det Skånska landsbygdsprogrammet*. Länsstyrelsen Skåne 2007:10.

Riksantikvarieämbetet. 2013. *Riksintressen för kulturmiljövården – Skåne län (M)*. Dokument uppdaterat 2013-09-11.

SOU 1996:155. *Omtankar om vattendrag: ett nytt angreppsätt. Slutbetänkande av Vattendragsutredningen*. Stockholm.

Vägverket. 2005. *Nationell plan för bevarandevärda broar*. 2005:151.

Digitala

Riksantikvarieämbetet. Fornminnesregistret, FMIS, Fornsök. Tillgänglig 2014-07-21, från: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok>

Sege å vattendragsförbund och vattenråd. Om Sege å. Tillgänglig 2014-08-28, från: <http://www.segea.se/Om-Segea.html>

Vatteninformationssystem Sverige, VISS. Tillgänglig 2014-07-02, från: <http://www.viss.lansstyrelsen.se>

Bilaga 1 Korta beskrivningar av kunskaps/planeringsunderlag

Till läsaren

I listan nedan ges kortfattade beskrivningar av kunskaps-/planeringsunderlag som finns för hela landet och/eller som är gemensamma för eller finns i flera län, och som ingår i kunskapsöversikterna i Delprojekt 2 inom ”Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt”. Listan redovisar inte alla kunskapsunderlag. Historiska kartor är exempelvis ett grundläggande kunskapsunderlag för kulturmiljövården, men studier av sådana ingår inte i delprojekt 2 och beskrivs därför inte här.

Innehållet under rubrikerna ”Områden med skydd enligt lag eller konvention”, ”Planer och program med urval av objekt/miljöer”, ”Inventeringar” samt ”Övrigt” har skrivits av Coco Dederling i november 2011, Länsstyrelsen Kalmar län, där arbets-, referens- och styrgrupp även bidragit med synpunkter. För de länsspecifika och/eller lokala kunskapsunderlagen svarar andra författare.

Förkortningar

Havs- och vattenmyndigheten

FV – Fiskeriverket

JV- Jordbruksverket

LST - Länsstyrelsen

NV - Naturvårdsverket

RAÄ - Riksantikvarieämbetet

VV – Vägverket

Områden med skydd enligt lag eller konvention

Världsarv - Ett världsarv är ett kulturminne eller naturminne som är så värdefullt att det är en angelägenhet för hela mänskligheten. Det är en plats, ort, miljö eller objekt som på ett alldeles unikt sätt vittnar om jordens och människans historia. Det är Unesco's Världsarvskommitté som beslutar om världsarv. Respektive lands regering kan nominera områden till den s.k. världsarvslistan. Den grundar sig på FN-organet Unescos konvention till skydd för världens natur- och kulturarv som Sverige undertecknade 1985.

Ramsarområden – Ramsarkonventionen är en internationell konvention för skydd av värdefulla våtmarker. Sverige har pekats ut ett antal internationellt värdefulla våtmarksområden, s.k. Ramsarområden, som landet har åtagit sig att bevara.

Riksintressen – Geografiska områden som är av nationell betydelse för en rad olika samhällsintressen kan, enligt miljöbalkens 3-4 kap., pekas ut som områden av riksintresse av respektive ansvarig central myndighet. Det kan exempelvis vara områden med naturvärden eller kulturmiljövärden som är så ovanliga att de gör områdena viktiga för hela landet. Vid planering och prövning enligt en rad lagar ska dessa områden skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada dem. I denna kunskapsöversikt redovisas eventuellt förekommande riksintressen för naturvård, kulturmiljövård, fiske och friluftsliv.

Natura 2000 - Natura 2000 är ett nätverk inom EU som verkar för att skydda och bevara den biologiska mångfalden. Natura 2000-områden är skyddade enl 4 och 7 kap. miljöbalken. Det finns särskilda bevarandeplaner för varje Natura 2000-område som beskriver områdets naturvärden, bevarandemål, hotbilder och behov av bevarandeåtgärder.

Natura 2000-arter – Arter som nödvändigtvis inte behöver finnas inom ett Natura 2000-område men som skyddas enl 4 och 7 kap. miljöbalken.

Nationalpark – Syftet med en nationalpark är, enligt miljöbalken (7 kap 2§), att ”bevara ett större sammanhängande område av viss landskapstyp i dess naturliga tillstånd eller i väsentligt oförändrat skick”. Staten äger all mark i en nationalpark. Regeringen beslutar efter riksdagens medgivande att bilda nationalparker. Naturvårdsverket har huvudansvar för planering och genomförande av nya nationalparker.

Naturresevat – Naturresevat bildas enligt miljöbalken (7 kap 4§) när det huvudsakliga skyddsmotivet är höga naturvärden, värdefulla områden för friluftslivet m.m. Både länsstyrelser och kommuner kan bilda naturresevat och naturresevaten är skyddade i enlighet med fastställda beslut och skötselplaner.

Kulturresevat - Kulturresevat bildas enligt miljöbalken (7 kap 9§) när det huvudsakliga skyddsmotivet är kulturhistoriska m.fl. värden. Både länsstyrelser och kommuner kan bilda kulturresevat och kulturresevat är skyddade i enlighet med fastställda beslut och skötselplaner. Det finns ännu så länge bara ett fåtal kulturresevat i Sverige.

Byggnadsminnen - Kulturhistoriskt värdefulla byggnader, miljöer och anläggningar kan förklaras som byggnadsminnen. Ärenden rörande enskilt ägda byggnadsminnen handläggs av Länsstyrelsen och skyddas enligt Kulturmiljölagens 3 kap. Statligt ägda byggnadsminnen skyddas enligt Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m. och handläggs av Riksantikvarieämbetet.

Kyrkliga kulturminnen – Kyrkor, begravningsplatser m.m. som byggts före utgången av 1939 skyddas enligt kulturmiljölagens 4 kap. Tillståndsärenden rörande dessa kyrkor och anläggningar handläggs av Länsstyrelsen.

Fornlämningar och fornminnesregistret - Fornminnesregistret förvaltas av Riksantikvarieämbetet och innehåller information om fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar. Det bygger i huvudsak på inventeringar genomförda från 1937 till slutet av 1990-talet (olika i olika delar av landet). Registreringar har även gjorts/görs senare, dock i mindre skala. Fornminnesregistret uppdateras löpande. Fornlämningar kallas lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som tillkommit före år 1850. Lämningarna ska även ha tillkommit genom äldre tiders bruk och ha varit varaktigt övergivna. Fornlämningar är skyddade enligt Kulturmiljölagens 2 kapitel. Så kallade ”övrig kulturhistorisk lämning” har inte detta skydd, men omfattas av generella hänsynsbestämmelser i miljöbalken, i skogsvårdslagen (30§) och i kulturmiljölagens 1 kap. Det är länsstyrelsen som, från fall till fall, avgör om en lämning är fornlämning eller inte. Fornminnesregistret i digital form kallas FMIS (fornminnesinformationssystem). Detta finns tillgängligt på Riksantikvarieämbetets hemsida genom söktjänsten Fornsök.

q-märkt bebyggelse i detaljplaner och områdesbestämmelser (digitalt skikt) - Genom detaljplaner och områdesbestämmelser kan kommunerna med stöd av Plan- och bygglagen (2010:900) utfärda skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i form av skydds- och varsamhetsbestämmelser. Flera länsstyrelser har digitaliserat (och uppdaterar årligen) byggnader som omfattas av detta skydd, i syfte att följa upp i vilken utsträckning kommunerna arbetar aktivt med skyddet av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer. Detta arbete utgör grunden för en indikator vars kortnamn är ”q-märkt” (Skyddade byggnader enligt plan- och bygglagen) på Miljömålsportalen, se www.miljomal.se.

Vattenförvaltning och EUs ramdirektiv för vatten – Syftet med EUs ramdirektiv för vatten är att skydda medlemsländernas vattenresurser och en grundtanke är att skapa en helhetssyn på Europas och de enskilda ländernas vattenresurser. I Sverige beslutade riksdagen och regeringen om nationell lagstiftning, vilket innebar en komplettering av miljöbalken och en särskild vattenförvaltningsförordning (SFS 2004:660) samt en organisation för den svenska vattenförvaltningen. Vattenförvaltningen omfattar grundvatten, sjöar, vattendrag och kustvatten och man arbetar utifrån vattnets egna gränser, de så kallade avrinningsområdena, som inte följer läns- eller kommungränser. Målsättningen med vattenförvaltningen är att allt inlands-, kust- och grundvatten ska ha god ekologisk och kemisk status år 2015. För att Sverige ska kunna nå målet krävs engagemang och nära samarbete mellan alla parter som påverkar vattnet inom ett visst avrinningsområde. Länsstyrelsen har en samordnande roll i vattenförvaltningsarbetet. Kunskaps- och planeringsunderlag uppdateras löpande och finns tillgängliga i VISS (Vatteninformationsystem Sverige), se <http://www.viss.lst.se/>.

Planer och program med urval av objekt/miljöer

Regionala kulturmiljöprogram - Regionala kulturmiljöprogram tas fram av länsstyrelsen och ska fungera som planeringsunderlag till länsstyrelser, kommuner, trafikverk och övriga fysiska planerare, med mera. De beskriver länets kulturhistoria och innehåller ofta ett urval av värdefulla kulturmiljöer. Programmen ska bland annat bidra till att säkerställa, levandegöra och utveckla länets kulturmiljöer.

Kommunala kulturmiljöprogram - Dessa tas fram av kommunerna och ska fungera som planeringsunderlag, t.ex. som stöd för prövning av bygglov, i detalj- eller översiktsplanering. I de kommunala kulturmiljöprogrammen beskrivs som regel vad som är värdefullt och karaktäristiskt inom kommunen. De innehåller ofta ett urval av värdefulla kulturmiljöer, ibland med någon form av indelning/klassificering av byggnader och miljöer. I bland annat Plan- och bygglagen finns generella hänsynsbestämmelser för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Nationellt särskilt värdefulla/värdefulla sjöar och vattendrag - Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och Fiskeriverket har tillsammans med länsstyrelserna sammanställt nationellt värdefulla sötvattensområden sett utifrån natur-, kulturmiljö- respektive fiskesynpunkt. Områdena pekades ut 2006 i samband med framtagandet av en nationell strategi för skydd av särskilt värdefulla sjöar och vattendrag. Information om områdena finns bland annat i databasen och karttjänsten Värdefulla Vatten (Naturvårdsverket). Arbetet skedde under stor tidpress och utifrån bristfälliga urvalsunderlag, varför en revidering är nödvändig.

”Kulturvattendrag” m.m. - På 1990-talet gjordes den så kallade Vattendragsutredningen (Omtankar om vattendrag SOU 1996:155). Bakgrunden var att se över skyddet för vattendrag enligt 3 kap. Naturresurslagen. Länsstyrelserna lämnade in förslag till Riksantikvarieämbetet respektive Naturvårdsverket som i sin tur lämnade förslag till Vattendragsutredningen. Därefter sållade Vattendragsutredningen ut ett antal vattendrag som borde skyddas med avseende på natur- och kulturmiljön respektive ”örördhet”.

”Elektriska vattenkraftverk: kulturhistoriskt värdefulla anläggningar 1891-1950”
(Brunnström, Spade) - har getts ut av Riksantikvarieämbetet 1995. Det är resultatet av en nationell inventering och rapporten innehåller ett urval nationellt värdefulla anläggningar.

”Nationell plan för bevarandevärda broar” – har getts ut av Vägverket 2005 och innehåller ett urval med 121 st broar spridda över landet.

Regionala fiskevårdsplaner – Länsstyrelserna har tagit fram länsomfattande fiskevårdsplaner för att främja och vårda fiske och fiskebestånden.

Regionala bevarandeprogram för odlingslandskapet – Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet initierade 1991 ett arbete för att få länsstyrelserna att ta fram länsvisa bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturmiljövården. Bevarandeprogrammen innehåller ett urval av värdefulla miljöer, fungerar bl.a. som planeringsunderlag och ser olika ut i olika län.

Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet - Naturvårdsverket i samarbete med länsstyrelserna och efter samråd med Riksantikvarieämbetet har på 1990-talet tagit fram en nationell bevarandeplan för odlingslandskapet. Urvalet av värdefulla helhetsmiljöer är inte komplett, bl.a. saknade kulturmiljövården tillräcklig kunskap för ett sådant urval (Naturvårdsverket 1997, Rapport 4815, Sveriges finaste odlingslandskap – Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet etapp 1, här finns även information om de regionala bevarandeprogrammen).

Inventeringar

Skog & Historia – Skog & Historia var ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet och Skogsstyrelsen, och bedrevs regionalt tillsammans med Länsstyrelser, Länsarbetsnämnder och Läns museer. Det handlade bl.a. om kunskapsuppbyggnad om skogens kulturmiljöer/-lämningar. Inventeringarna inom Skog & Historia utfördes av anvisad personal, oftast under ledning av utbildade arkeologer. I vilken utsträckning Skog & Historia-inventeringar har genomförts varierar mellan olika län. Själva inventeringen är nu avslutad, och en stor del av resultatet finns samlat i Skogsstyrelsens digitala handläggningssystem ”Kotten”. Större delen av materialet har inte kvalitetssäkrats av arkeologer - det är ett arbete som pågår. De lämningar som kvalitetssäkrats och därefter förts över i Riksantikvarieämbetets Fornminnesinformationssystem (FMIS) har inte alltid tagits bort ur ”Kotten”, vilket innebär ett källkritiskt problem. Skog & Historia-registret får ändå ses som ett intressant tipsregister.

Biotopkartering av vattendrag – Metodiken för biotopkartering av vattendrag togs fram på Länsstyrelsen i Jönköping i början på 1990-talet och har sedan dess vidareutvecklats. Den används numera över hela landet och bygger på fältarbete där man karterar vattenbiotoper, vandringshinder, strömförhållanden, närmiljön på land, och så vidare. Kunskapsunderlaget används bland annat i samband med vatten-, naturvårds- och fiskevårdsarbete och vattenförvaltningens statusklassningar. I vilken utsträckning vattendrag har biotopkarterats varierar mellan länen.

SMHI:s dammregister - SMHI har med utgångspunkt från länsstyrelsernas damminventeringar byggt upp ett nationellt dammregister. Registret är tänkt att vara ett hjälpmedel vid till exempel planeringsarbete för att förebygga dammolyckor och översvämningar. Registret innehåller cirka 5 300 dammar ("Kartplan – information om mark, fastigheter och klimat" utgiven av Lantmäteriverket, SGU och SMHI 2010).

Ängs- och betesmarksinventering – TUVA – Tillsammans med länsstyrelserna inventerade Jordbruksverket Sveriges ängs- och betesmarker under åren 2002 - 2004. Detta för att se var markerna finns och vilka speciella naturvärden och kulturlämningar som finns där, till exempel speciella växter eller gamla byggnader. Resultatet av detta arbete finns samlat i databasen TUVA (Jordbruksverket).

"Våra broar – en kulturskatt" (Ahlberg, Spade m fl) – har givits ut av Vägverket 2001 (Vägverket = numera Trafikverket). Det är resultaten av en inventering av framför allt 1900-talets broar – industrisamhällets broar - genomförd 1997-98 av Vägverket och Banverket.

Övrigt

"Flottning och flottleder i södra Sverige" – är en bok som utkom 2006 (Ahlbäck, A och Albertsson, R) och som uppmärksammar flera flottleder, och flottnings betydelse, i södra Sverige.

Flottning - År 2013 genomfördes en inventering av flottningslämningar i södra Sverige. Inventeringen finns som GIS-skikt och en rapport publicerad av Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Dikningsföretag/markavvattning – Flera länsstyrelser arbetar för närvarande med att sammanställa och tillgängliggöra uppgifter om äldre diknings- och sjösänkingsföretag, till exempel genom digitalisering. Nedan följer generell information om dikningsföretag och arkivförvaring:

Sänkning och utdikning av sjöar och vattensjuka marker har sedan århundraden tillbaka tillämpats i Sverige. Redan i de medeltida landskapslagarna fanns bestämmelser om dikning och strömresningar. I och med en växande befolkning och behov av mer odlingsbar mark sköt markavvattning för utvinning av åkermark fart på allvar under 1800-talet. Våtmarker dikades ut via system av grävda kanaler och diken. Åar och bäckar rätades, breddades, fördjupades och rörlades för att förbättra vattenavledningen. Många sjöar sänktes eller torrlades helt. Den mest intensiva sjösänkingsperioden varade från 1880-talet till 1930-talet. Allt detta var en del av en del av den agrara revolutionen, och nyodlingarna blev betydande. Statens understödjande verksamhet för torrläggning av mark för jordbruksändamål går tillbaka till 1840-talet. Från denna tid beviljades lån och bidrag till utdikningar och avtappningar av sankmarker och sjöar; åtgärder som intensifierades på 1880-talet. Dikningsarbeten utförda fram till 1800-talets mitt syftade i regel endast till att förhindra översvämningar genom att ytvattnet leddes bort. Därefter kom torrlägningsföretagen alltmer att inriktas på att sänka grundvattennivån.

Från och med 1879 prövades markavvattningen i enlighet med Dikningslagen, som senare, 1918-1920, hamnade under Vattenlagen. Den kallas ofta den "äldre vattenlagen". Vattenlagen

ändrades och omstrukturerades rejält 1983 och 1998 införlivades vattenlagen i miljöbalken (Hagerberg m fl 2004 sid 119). Handlingar tillhörande förrättningar som handlagts före vattenlagens tillkomst åren 1918-1920 kan återfinnas på länens lantmäterikontor. Handlingar från cirka 1920 och framåt finns hos respektive länsstyrelse. Från och med år 1995 arkiveras akter tillhörande förrättningar vid Statens Jordbruksverk. Förrättningsakter i berörda arkiv innehåller i allmänhet protokoll, utlåtanden och ritningar i plan- och profil. Viss dokumentation vad rör rättsliga frågor i samband med sjösänkningar, strömsrensningar m.m. kan återfinnas i häradsrätternas arkiv (landsarkivet, detta gäller fram till år 1918 då vattendomstolarna infördes).

Referens avsnitt om dikningsföretag/markavvattning:

Hagerberg m fl. 2004. Åmansboken. Vård, skötsel och restaurering av åar i jordbruksbygd. Saxns-Braåns vattenvårdskommitté (s 6 f, 119)
SMHI Svenskt vattenarkiv 1995 Sänkta och torrlagda sjöar sid 8-9, 15 (om arkiv och lagstiftning)

Sänkta och torrlagda sjöar i Sverige - SMHI har i samarbete med länens jordbruksenheter upprättat ett register över sänkta och torrlagda sjöar och Sverige. (Se SMHI Svenskt vattenarkiv 1995 Sänkta och torrlagda sjöar.) Det finns tillgängligt som digitalt skikt, uppgifterna kommer från SMHI:s SVAR:s arkiv ”Under 1800-talet och början av 1900-talet sänktes/torrlades över 2500 sjöar för att få odlingsbar mark. Uppgifterna är utdrag ur Lantbruksenheternas arkiv och är namn, sjökoordinat, avrinningsområde, län, kommun, typ, år och arkivnummer.” (SMHI:s hemsida <http://www.smhi.se/kunskapsbanken/hydrologi/hydrologiska-data-1.5946>)